

مروری بر بررسی معضلات نوجوانان بی سرپرست و بد سرپرست و ارتباط آن با تاب‌آوری

سعید مظفری^۱

^۱ کارشناس ارشد مهندسی صنایع، دانشکده صنایع، واحد لنجان دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران

چکیده

پژوهش حاضر در واقع مروری بر تحقیقات سه سال اخیر در زمینه بررسی مشکلات جوانان و ارتباط آن با موضوع تاب‌آوری است. در این پژوهش سعی گردید مشکلات خانوادگی از جوانب گوناگون همچون اعتیاد والدین، طلاق و ... و همچنین مشکلات نوجوانان بی سرپرست و بدسرپرست و ارتباطش با تاب‌آوری مرور و راه‌حلهایی ارائه گردید از طرف دیگر چشم اندازی متفاوت نسبت به آمیزه‌های دینی و ارتباط آن با آموزش تاب‌آوری در نوجوانان ارائه گردید.

واژه‌های کلیدی: نوجوانان، تاب‌آوری، بدسرپرستی، بی سرپرستی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

امروزه جوامع مختلف دنیا با مشکلات عدیده‌ای همچون فقر، طلاق، مرگ و میر ناشی از بیماری، اعتیاد و ... سرپرستان خانواده مواجه هستند که این عوامل سبب‌ساز مشکلاتی همچون نداشتن انسجام در بنیان خانواده بوده است و از طرف دیگر فرزندان خانواده آرامش لازم را در زیر چتر خانواده احساس نمی‌کنند و نمی‌توانند از منافع اجتماعی همچون تحصیلات و موقعیت مناسب و همچنین سلامت ذهنی و رفتاری برخوردار باشند؛ بنابراین نمی‌توانند در آینده نیز شغل مناسب و امکانات لازم برای زندگی خوب مهیا سازند و این باعث مشکلات ریشه‌ای در فرهنگ جامعه خواهد شد. پس می‌توان گفت که خانواده قدیمی‌ترین و حساس‌ترین نهادی است که بشر در طول تاریخ آن را داشته است. خانواده پایه‌گذار اولیه شخصیت، ارزش‌ها و معیارهای فکری است که نقش مهمی در سرنوشت و سبک خط مشی زندگی آینده فرد دارد و اخلاق و صحت سلامت روانی فرد تا حد بسیاری در گرو آن است (محمدی و همکاران ۱۳۹۵؛ به نقل از قاسمی ۱۳۸۵).

معضل کودکان بی‌سرپرست یا بدسرپرست واقعیت تلخ بسیاری از جوامع یا کشورهاست که ریشه‌های آن به نهاد خانواده و جامعه باز می‌گردد. کودکان بی‌سرپرست آن‌هایی هستند که از ابتدای درک این جهان در خارج از خانه و بدون درک پدر و مادر زندگی را گذرانده‌اند و دسته دیگر کودکانی هستند که با مفاهیم پدر و مادر (خانواده) آشنایی دارند. اما متأسفانه بار معنایی که اینان دریافت کرده‌اند بنا به شرایط بدسرپرستی‌شان (به لحاظ اخلاقی، دچار بودن به مفاسد اعتیاد و ...) بار منفی است که بر زندگی ابتدایی آن‌ها سایه انداخته و پیشینه ذهنی آنان از پدر و مادر و خانواده را با سایه تزئین نموده است. (سایت فرهنگ نیوز)

نرخ طلاق در سال‌های اخیر در کشورمان افزایش یافته و در آینده‌ای نزدیک شاهد نسلی از نوجوانان خواهیم بود که والدین آن‌ها از هم طلاق گرفته‌اند و در معرض پیامدهای نامطلوب این پدیده قرار دارند؛ لذا افزایش تاب آوری در این شرایط به عنوان یکی از عوامل بازدارنده اهمیت بسیاری پیدا می‌کند (یوسفی و همکاران، ۱۳۹۵)

بیان مساله

نوجوانی دوره‌ای حساس از مراحل رشدی و زندگی هر شخص می‌باشد، که تغییرات مهمی در زمینه عاطفی، اجتماعی و فیزیکی در نوجوانان به طور اخص، در معرض ابتلا به مشکلات عاطفی هستند. اغلب نوجوانانی که احساس تنهایی دارند از این مساله شاکی هستند که والدینشان آن‌ها را و آن‌چه که هستند را درک نمی‌کنند، این احساس نوجوان می‌تواند به دلیل تحریف

شناختی آن‌ها یعنی افسانه‌های شخصی آن‌ها باشد. شیوع احساس تنهایی در سن نوجوانی به اوج می‌رسد، بین سنین جوانی و بزرگسالی افزایش پیدا می‌کند (راکس)^۱ (۲۰۰۹) سلیمیا^۲، (۲۰۱۱)، هنریچ^۳، (۲۰۰۶). به نقل از نصیرزاده و همکاران، (۱۳۹۷). تاب‌آوری ویژگی است که فرد را قادر می‌سازد در برابر فشارها و چالش‌ها، منعطف عمل کند و شکننده نباشد. این سرمایه روانشناختی مهم که در خانواده و محیط تاب‌آور شکل می‌گیرد، فرد را قادر می‌سازد که مشکلات را لاینحل نبیند و با آگاهی و هوشیاری نسبت به موقعیت چالش‌انگیز به راهبردهای مقابله‌ای سازنده روی آورد و گام‌هایی برای حل مشکل بردارد. همچنین، دیگر تحقیقات نشان داده‌اند که افراد تاب‌آور توانایی بهتری برای تنظیم هیجان از خود نشان می‌دهند (ساتویک و همکاران^۴، ۲۰۱۱؛ به نقل از سجادی نژاد و اکبری^۵، ۱۳۹۶).

تاب‌آوری به عنوان یکی از سازه‌های اصلی شخصیت برای فهم انگیزش، هیجان و رفتار مفهوم سازی شده است. گارمزی و ماسن^۵ (۱۹۹۱)، تاب‌آوری را «یک فرآیند، توانایی، یا پیامد سازگاری موفقیت آمیز با شرایط تهدید کننده»، تعریف نموده‌اند. تاب‌آوری ظرفیتی برای مقاومت در برابر استرس و فاجعه است. تاب‌آوری به معنای توانایی مقابله با شرایط دشوار و پاسخ انعطاف پذیر به فشارهای زندگی روزانه است. تاب‌آوری، استرس را محدود نمی‌کند، مشکلات زندگی را پاک نمی‌کند، بلکه به افراد قدرت می‌دهد تا با مشکلات پیش رو مقابله سالم داشته باشند، بر سختی‌ها فائق آیند و با جریان زندگی حرکت کنند. برخی افراد به طور طبیعی دارای این ویژگی هستند، اما خبر خوب این است که این ویژگی در انحصار عده‌ای محدود نیست و به نظر متخصصان، سایر افراد نیز قادرند تاب‌آوری را بیاموزند و آن را ارتقاء دهند. تاب‌آوری توانایی یا پیامد سازگاری موفقیت آمیز با شرایط استرس زا و چالش برانگیز است (شیخ، ۱۳۹۴).

افراد تاب‌آور چه ویژگی‌هایی دارند؟

عواملی همچون: عدم برآورده شده نیازهای اولیه، ناکامی، استرس، یادگیری، مسائل اجتماعی و رسانه‌های گروهی و ... از عمده‌ترین تأثیرگذاران بر بهداشت روانی هستند. از طرف دیگر داشتن برخی از ویژگی فردی از قبیل اعتماد به نفس، حمایت‌های اجتماعی و خانوادگی، توانایی در حل مساله، توانایی برقراری رابطه با نزدیکان و صحبت کردن در مورد مشکلات سخت، جزء ویژگی‌هایی است که اگر افراد برخوردار از آنها باشند می‌توانند در موقعیت‌های پراسترس با موفقیت بیرون آمده و

^۱ -Roux

^۲ - Salimia

^۳ - Heinrich

^۴ - Southwick et al (۲۰۱۱)

^۵ - Garmzy & Masen

حتی از این شرایط سخت و بغرنج دستاوردهای مفیدی نیز کسب کنند. تاب‌آوری از جمله این ویژگی‌های بسیار مهم است که می‌تواند در بالاترین سطح بهداشت روانی افراد تأثیر به‌سزایی داشته باشد (ویکی‌پدیا، به نقل از بهداشت نیوز، ۱۳۹۶).

عوامل موثر در ایجاد مهارت تاب‌آوری

ترکیبی از عوامل به تاب‌آوری و انعطاف پذیری در برابر مشکلات کمک می‌کنند، شامل:

- ترسیم اهداف واقع‌گرایانه‌ای در زندگی و تلاش برای رسیدن به آن؛

- داشتن دید مثبت نسبت به خود و ایجاد اعتماد نسبت به توانایی‌ها و نقاط قوت؛

- تقویت مهارت‌های ارتباطی و حل مساله؛

- توانایی مدیریت احساسات و هیجان‌های تکانشی در خود (هفته‌نامه سلامت روان، ۱۳۹۷).

همچنین منابع غنی اسلام، به ویژه قرآن کریم و احادیث و روایات منسوب به پیامبر اعظم (ص) و امامان معصوم (ع)، سرشار از آیات و بیاناتی است که محتوای آن، اشاره به شیوه‌های مختلف برای کنار آمدن با بحران‌ها و استرس‌های زندگی را دارد. درک و بکارگیری این محتواها پشتوانه‌ی محکمی برای مردم جهت سازگاری با شرایط دشوار زندگی می‌باشد. در تفکر اسلامی، مشکلات و حوادث زندگی در واقع آزمایش‌هایی محسوب می‌شوند که خداوند برای امتحان بندگانش سر راه آن‌ها قرار داده است. با این نگرش قرآن به مردم آموزش می‌دهد که به هنگام مواجهه با مشکلات و حوادث، به جای هراس و وحشت، در پی یافتن راه حل مناسب باشند تا از این امتحان سربلند بیرون بیایند. در عین حال خداوند به آن‌ها وعده یاری و کمک داده است (ایزدی طامه ۱۳۸۶؛ به نقل از قدم‌پور و همکاران، ۱۳۹۷).

بر مبنای بررسی موضوع، تاب‌آوری به عنوان یکی از مولفه‌ای مهم سرمایه روانشناختی یاد شده است که همانند سپری فرد را در برابر فشارها و استرس‌ها و بحران‌های زندگی مسلح و مجهز می‌سازد. در حقیقت می‌توان گفت افراد سالم و واجد سلامت روان، کسانی نیستند که در طول زندگی در معرض رویدادهای ناگوار و ناخوشایند و استرس و فشار قرار نمی‌گیرند؛ زیرا ماهیت زندگی اجتماعی و بویژه زندگی مدرن در دنیای پرمخاطره به گونه‌ای است که هر روز چالش‌های جدیدی پیش روی فرد قرار می‌گیرد. بنابراین دست و پنجه نرم کردن با چالش‌های زندگی امری اجتناب‌ناپذیر است. اما در این بین چگونگی برخورد با این رویدادهای مخاطره‌آمیز و استرس‌زا و نوع مقابله با چالش‌ها، در کسب موفقیت در برابر آن‌ها نقشی اساسی ایفا می‌کند (سجادی نژاد و اکبری، ۱۳۹۶).

پیشینه پژوهش

در پژوهشی تحت عنوان "رابطه‌ی ادراک از سبک‌های والدینی با تاب‌آوری: نقش واسطه‌ای عاملیت انسانی" که در سال ۱۳۹۷ توسط مهدوی زاده و همکاران و با هدف شناسایی نقش میانجی عاملیت انسانی بین ادراک نوجوانان از سبک‌های والدینی (پدر و مادر) و تاب‌آوری از بین ۵۱۶ دانش‌آموز دختر و پسر شامل محصلان دوم و سوم دبیرستان‌های شهر تهران که به روش خوشه‌ای چند مرحله‌ای انتخاب شده بودند انجام گرفت، محققان به این نتیجه رسیدند که زمانی که سبک‌های والدینی پدر و مادر همسو با یکدیگر، و در راستای ارضاء نیازهای بنیادین روانشناختی (ارتباط، شایستگی و حمایت از خودمختاری) نوجوانان باشد، عاملیت و در نتیجه تاب‌آوری در آنان افزایش می‌یابد.

در پژوهشی دیگر با عنوان "اثربخشی آموزش تاب‌آوری بر کاهش احساس تنهایی و اضطراب دانش‌آموزان دختر دبیرستان" که در سال ۱۳۹۷ توسط نصیرزاده و همکاران و با هدف بررسی اثربخشی آموزش تاب‌آوری بر کاهش احساس تنهایی و اضطراب، دانش‌آموزان دختر دبیرستانی انجام شد، نتایج حاکی از آن بود که کاهش سطح تنهایی و اضطراب دانش‌آموزان به علت آموزش تاب‌آوری بود.

همچنین در پژوهشی کاملاً متفاوت ولی جالب توجه با عنوان "اثربخشی صبر مبتنی بر آموزه‌های دینی بر تاب‌آوری" که توسط قدم پور و همکاران در سال ۱۳۹۷ با هدف بررسی اثربخشی آموزش صبر مبتنی بر آموزه‌های دینی بر میزان تاب‌آوری دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه شهر اصفهان انجام گرفت، عنوان شد که عدم توجه به آموزه‌های دینی در زندگی خسارت‌های جبران ناپذیری را به خانواده‌ها، آموزش و پرورش و جامعه وارد می‌سازد. در این پژوهش، تدوین و بکارگیری مداخلات آموزش صبر، مبتنی بر آموزه‌های دینی با محوریت مباحثی چون صبر و شکیبایی در برابر آموزه‌های الهی توکل، دعا و عبادات مذهبی، موجبات افزایش تاب‌آوری در دانش‌آموزان را فراهم نمود (قدم‌پور و همکاران).

پژوهشی دیگر نیز تحت عنوان "مقایسه مهارت‌های تنظیم هیجان و سازگاری در بین کودکان بدسرپرست، بی‌سرپرست و عادی" توسط مجیدی و همکاران در سال ۱۳۹۶ با بررسی تمامی کودکان بی‌سرپرست (۱۵ نفر) و بدسرپرست (۱۵ نفر) در رده سنی ۸ تا ۱۸ سال پرورشگاه‌های شهرستان ساری و ۱۵ نفر از کودکان عادی انجام گرفت و نتایج حاکی از آن بود که در کودکان بدسرپرست تنظیم هیجان کمتر از کودکان بی‌سرپرست و عادی بوده و در کودکان عادی سازگاری کلی و مولفه‌های (سازگاری در خانه، سازگاری بهداشتی، سازگاری تحصیلی و عاطفی) بیشتر از کودکان بی‌سرپرست و بدسرپرست بود. همچنین سازگاری اجتماعی در کودکان بدسرپرست، کمتر از دو گروه دیگر نمایان شد.

در پژوهش دیگری با عنوان "تاثیر آموزش تاب‌آوری بر سبک‌های مقابله‌ای و خوش‌بینی کودکان بی‌سرپرست و بدسرپرست" که توسط رضانی و همکاران در سال ۱۳۹۶ و با هدف تعیین اثربخشی آموزش تاب‌آوری بر سبک‌های مقابله‌ای و

خوش‌بینی کودکان بی‌سرپرست و بدسرپرست و از میان تمامی دختران ۱۲ تا ۱۶ ساله بدسرپرست و بی‌سرپرست ساکن در مراکز نگهداری کودکان شهر اردبیل انجام شد و محققان به این نتیجه رسیدند که آموزش تاب‌آوری با افزایش انعطاف‌پذیری و بهبود سلامت روانشناختی منجر به افزایش سبک‌های مقابله‌ای کارآمد و خوش‌بینی در کودکان بی‌سرپرست و بدسرپرست می‌شود؛ لذا می‌توان از آموزش تاب‌آوری در جهت ارتقاء سلامت روانی و اجتماعی افراد استفاده نمود.

در تحقیقی با عنوان "مقایسه فعالیت‌ها و عوامل والدینی در ورود موفق و ناموفق به مرحله نوجوانی چرخه زندگی" که توسط محمدی و همکاران (۱۳۹۵) و با استفاده از روش کیفی انجام شد، به این نتیجه رسیدند که عوامل حفاظت‌کننده موثر بر انتقال موفق و ناموفق در سه حیطه خانواده، والدینی اجتماعی تعریف می‌شود و یافته‌ها نشان دادند که شیوه‌های ارتباط در خانواده، شیوه‌های مدیریت در خانواده، ساختار خانواده و وضعیت اقتصادی خانواده در حیطه خانواده موفق و ناموفق متفاوت بود. یافته‌های مربوط به عوامل والدین موفق و ناموفق در حیطه والدینی نشان داد که نگرش به تربیت، نگرش به موفقیت، رفتار والدین به موفقیت و آسیب‌پذیری والدگری در والدین موفق و ناموفق متفاوت بود. همچنین عوامل حفاظتی والدین موفق و ناموفق در حیطه اجتماعی نیز تفاوت‌های اساسی با یکدیگر داشتند.

بحث و نتیجه‌گیری

در مجموع، نتایج پژوهش‌ها حاکی از آن بود که آموزش مهارت‌های زندگی و ارتباطی منجر به ارتقاء سرمایه روانشناختی و سازگاری فردی و اجتماعی در نوجوانان می‌شود. در نتیجه می‌توان اظهار داشت که، برقراری ارتباط، پذیرفتن مشکلات و درک و حل آن‌ها همچنین انجام اقدام قاطع در برابر مشکلات و ایجاد فرصت برای خودشناسی در افراد و پرورش دیدگاه مثبت می‌تواند به عنوان اقداماتی مثبت برای کسب مهارت تاب‌آوری باشد. همچنین برطبق نتایج پژوهش‌های پیشین، افزایش شادکامی، بهزیستی و رضایتمندی از زندگی ملاکی در جهت رسیدن افراد جامعه خصوصاً نوجوانان به شکوفایی است؛ لذا جامعه برای رسیدن به شکوفایی به افراد شاد نیاز دارد (هنرمندزاده و سجادیان، ۱۳۹۵). از طرف دیگر با توجه به آیات قرآنی مشتمل بر شادکامی و چگونگی دستیابی به آن از طریق آموزش آموزه‌های قرآنی می‌توان خستگی و ملالت را از زندگی روزمره افراد (خصوصاً زنان و دختران) برطرف نمود و آن‌ها پس از شناسایی شادی واقعی از شادی کاذب و زودگذر می‌توانند فضای زندگی را به گونه‌ای طراحی کنند که امکان پرداختن به شادی حقیقی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی در زندگی‌شان فراهم گردد. همچنین می‌توان گفت زنان به عنوان نقش‌آفرینان شادی در خانواده با شرکت در جلسات شادکامی براساس آموزه‌های قرآنی،

مشکلات زندگی‌شان را می‌توانند مدیریت کنند و با استرس و فشارهای زندگی کنار بیایند و در عین حال سلامت جسمانی و روانی خودشان را حفظ کنند (مهدی‌پور و همکاران، ۱۳۹۷).

منابع:

۱. رضایی، شکوفه، محمدی، نسیم، علیزاده چهاربرج، طاهر، رحمانی، سیف اله (۱۳۹۶). "تاثیر آموزش تاب‌آوری بر سبک‌های مقابله‌ای و خوش‌بینی کودکان بی‌سرپرست و بدسرپرست"، فصلنامه سلامت روان کودک، دوره چهارم، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۶.
۲. سایت سلامت بنیان، دکتر شیخ، (۱۳۹۴). "تاب‌آوری و بالا بردن تحمل"، آبان ماه ۱۳۹۴ <https://salamatbonyan.ir>
۳. سایت فرهنگ نیوز (پایگاه خبری فرهنگ انقلاب اسلامی)، ۱۳۹۶، ۱۲ خرداد، <http://www.farhangnews.ir>
۴. سایت ویکی‌پدیا "تاب‌آوری"، <https://fa.wikipedia.org/wiki>
۵. سجادی‌نژاد، مرضیه السادات. اکبری چرمهینی. صفرا (۱۳۹۶)، "تاب‌آوری، واکنش‌پذیری هیجانی و سلامت روان در نوجوانان"، روانشناسی معاصر، ۱۳۹۶، ۱۲ ویژه‌نامه صص ۹۱۳-۹۱۶.
۶. قدم‌پور، عزت‌اله، رحیمی‌پور، طاهره، امیری، فاطمه، خلیلی‌گشینگانی. زهرا، (۱۳۹۷). "اثربخشی صبر مبتنی بر آموزه‌های دینی بر تاب‌آوری" مجله روانشناسی و دین، سال یازدهم، شماره اول، بهار ۱۳۹۷، صص ۳۱-۴۶.
۷. مجیدی سورکی، فاطمه، شیرخانی، کورش، دنیوی، رضا (۱۳۹۶). "مقایسه مهارت‌های تنظیم هیجان و سازگاری در بین کودکان بدسرپرست، بی‌سرپرست و عادی"، کنفرانس بین‌المللی علوم اجتماعی، تربیتی علوم انسانی و روانشناس، جولای ۲۰۱۷.
۸. محمدی، محسن، سلیمی، حسین، برجعلی، احمد (۱۳۹۶)، "مقایسه فعالیت‌ها و عوامل والدینی در ورود موفق و ناموفق به مرحله نوجوانی چرخه زندگی"، پژوهش‌های مشاوره، جلد ۱۶، شماره ۶۱، بهار.

۹. مهدی پور. ربابه، بهشتی. سعید، شفیق آبادی. عبدالله، دلاور. علی (۱۳۹۷)، "مقایسه اثربخشی گروهی روانشناسی مثبت‌گرای سلیگمن و رویکرد اسلامی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی بر افزایش شادکامی زنان شاغل متأهل"، پژوهش‌های مشاوره، جلد ۱۷، شماره ۶۶، تابستان ۱۳۹۷.
۱۰. نصیرزاده. زیبا، رضایی. علی محمد، محمدی فر. محمدعلی (۱۳۹۷). "اثربخشی آموزش تاب‌آوری بر کاهش احساس تنهایی و اضطراب دانش‌آموزان دختر دبیرستان"، مجله روانشناسی بالینی، سال دهم، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۷.
۱۱. هفته نامه سلامت روان، "تاب‌آوری جوانان، نوجوانان و سلامت روان"، (۱۳۹۷)، شماره ۴.
۱۲. هنرمندزاده. ریحانه، سجادیان. ایلناز (۱۳۹۵). "اثربخشی مداخله مثبت‌نگر بر بهزیستی روانشناختی، تاب‌آوری و شادکامی دختران نوجوان بی سرپرست"، پژوهش نامه روانشناسی مثبت، سال دوم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۵، صص ۳۵-۵۰.
۱۳. یوسفی، ناهید. زمردی، سعیده، بنی سی، پریناز. (۱۳۹۵)، "اثربخشی آموزشی شناختی مبتنی بر دهن آگاهی بر تاب‌آوری نوجوانان در خانواده‌های طلاق با توجه به فرهنگ ایران"، گروه روانشناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران غرب. ۱۳۹۵.